

**ІНТЕРТЕКСТ ЯК КЛЮЧОВИЙ ПРИЙОМ СТВОРЕННЯ
ВЛАСНОГО ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОГО «ДИВОСВІТУ»
В ОНОВЛЕНОМУ ЖАНРІ ЛІТЕРАТУРНОЇ ЛЕГЕНДИ
У ЗБІРЦІ ОПОВІДАНЬ «ЛЕГЕНДИ СТАРОКИЇВСЬКІ»
НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ**

Ковальчук Ю. А.

ВСТУП

Перша половина ХХ століття для української літератури – це складний, насичений та суперечливий період. Письменники цієї доби й досі не всі отримали належне визнання на рідних землях, особливо ті, кому довелося емігрувати. Останнім часом зріс інтерес до історичного минулого, в літературу повертаються імена письменників, які з різних причин жили й працювали поза межами України¹.

Велике значення для формування української культури, зокрема української літератури, мало письменство української діаспори, якому належить великий масив творів різноманітної тематики та широкий спектр жанрів. Попри те, що твори писалися за межами України і в державі вони практично були забуті або невизнані, вони є питомо українськими, повноцінно відбивають самотутні риси ментальності нації.

До таких письменників-емігрантів належить Наталена Королева – неординарна особистість зі своїм індивідуальним світобаченням, яка піднесла українську літературу до європейського рівня та зібрала навколо своєї постаті низку протиріч щодо її походження як митця слова та, попри це, оновила багато літературних жанрів, у тому числі літературну легенду, інтерпретувавши міфологічні та літературні джерела у створенні «авторської моделі» свого прозового доробку, зокрема у циклі оповідань «Легенди старокиївські». Авторку надихало бажання поринути у світ прекрасного, світ фантазії, уникнути реалій жорстокості². Наталена Королева ставила за провідний принцип творення власного світобачення саме інтертекстуальні вкраплення у свій творчий доробок.

¹ Мишанич О. Повернення. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

² Голубовська І. Виплекані мрією і любов'ю. *Слово і час*. № 11, 2002. С. 41–45.

1. Наталена Королева – справді українська письменниця чи ні?

Історія української літератури першої половини ХХ століття – насичений і складний суперечливий процес. Письменники цієї доби й досі не всі отримали належне визнання на Батьківщині. Насамперед це стосується тих, які загинули під час репресій або змушені були податися на чужину, жити в еміграції. Наталена Королева – одна з них. В історії розвитку української літератури ця аристократка, напівполячка-напівіспанка, доктор археології та філософії, історик і мовознавець, поліглот і непересічна белетристка залишила помітний слід.

Хоча багато хто з літературознавців не вважають її українською письменницею або ж емігранткою української діаспори.

Та все-таки багатогранне та часом драматичне життя Наталени Королевої тісно пов'язане як з Україною, так і з Чехією, зокрема з містом Мнелнік, де вона прожила понад чверть століття і похована там. Українка не за походженням, але за переконанням і самосприйняттям, Наталена Королева водночас залишалася невід'ємною частиною чеського суспільства, поєднуючи таким чином два народи і дві культури.

Життєвий і творчий шлях Наталени Королевої являє собою яскраве й своєрідне явище в контексті не тільки українського, але й світового літературного процесу загалом.

Життя письменниці, може, комусь нагадає фантастично-пригодницьку арабську казку, але насправді воно було тяжким і тривожним, суголосним тим історичним і суспільним катаклізмам, свідком і учасником яких вона була.

Ім'я Наталени Королевої також викликає пильну зацікавленість. Так, можливо, Наталена Королева не належить до української еміграції, можливо, не українка за походженням і освітою, але вона прийшла в українську літературу, випробувавши свої сили в літературі французькій.

Спадщина письменниці не вивчена, частина її творів ще не видана, але і те, що свого часу побачило світ і доступне нині для прочитання, свідчить, що Наталена Королева – видатне явище в історії української літератури. Вона внесла в українську прозу нові теми з античного і європейського світів, успішно продовживши традиції Лесі Українки. У цьому найбільша її заслуга. Опрацьовуючи історичні та біблійні теми, письменниця свідомо обходила теми української історії, але намагалася бодай якимись невидимими гранями пов'язати світ стародавніх Скіфії, Русі і України зі світом античності й середньовіччя. Вона оновила деякі прозові жанри в українській літературі: довела до класичної віртуозності жанр історичної повісті, розкувала жанр літературної легенди, вдало поєднавши язичницький, античний,

скіфський і староруський світи з біблійним, християнським. У традиційний стиль і образну мову української прози влився свіжий струмінь європейського письма. Лексика, фразеологія, точність образу і вислову, навіть синтаксичні конструкції речень відрізняють її художній текст від суто українського³.

Наталена Королева знайшла в українській літературі свій індивідуальний художній світ, для якого характерний симбіоз східної і західної культур, язичництва і християнства, синтез романського, арабського, греко-римського, візантійського і слов'янського стилів. Як учений-археолог, ерудит, людина новітньої європейської культури, пишучи твори на світові теми, Наталена Королева зовсім не переслідувала пізнавальні і популяризаторські цілі. У центрі її уваги – людина, її духовний світ. Герої творів письменниці – люди непересічні, біблійні, античні і міфологічні постаті, лицарі, винахідники, яких об'єднує жадоба знань, пошук істини, утвердження високих ідеалів загального добра, братерства і любові. За зовнішньою оболонкою світових тем творів Наталени Королевої ми повинні побачити саме це, основне, що є наслідком болісних шукань письменниці, виявом її високого благородства, чистоти і шляхетності.

Сама авторка говорила: «Саме мій чоловік вивів мене «з інших далеких шляхів на шлях українського письменства»⁴.

Тільки в 1988 році ми дізналися про Наталену Королеву, творчість якої могла б стати окрасою будь-якої розвиненої європейської літератури. Наталена Королева – видатне явище в історії української літератури. Вона внесла в українську прозу нові теми з античного і європейського світів⁵. Вона виявляла великий інтерес до античних та історичних фавул, до української дійсності.

Літературно-критичні статті, присвячені її біографічному й творчому шляху, належать працям Л. Биковського, М. Богачевської-Хом'як, І. Брусної, Л. Бурачинської, Е. Пеленського, О. Руденської, О. Тарнавського, Н. Чапленка. Однак і на сучасному етапі немає досі ґрунтовних досліджень життя і творчості письменниці як у вітчизняному, так і в зарубіжному літературознавстві, хоча деякі аспекти досліджуються сучасними дослідниками, зокрема: В. Антофійчуком, О. Бабишкіним, І. Голубовською, Д. Кушняком, М. Ільницьким, Ю. Мельниковою, О. Мишаничем, Т. Поповою-Мозовською,

³ Мишанич О. Повернення. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

⁴ Літературні силуети. Ковалів Юрій. *Слово і час*, 2019. № 2. С. 69.

⁵ Мишанич О. Повернення. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

Ж. Свірською, Н. Сорокою, А. Усатим, Р. Федорівом, В. Шевчуком, П. Ямчуком, І. Набитовичем.

Наталена Андріанівна Королева народилась 3 березня 1888 року в монастирі Сан Педро де Карденья у муніципалітеті Кастрільйо-дель-Валь біля міста Бургос у провінції Кастилія і Леон у Північній Іспанії.

Мати майбутньої письменниці, графиня Марія-Клара де Кастро Ласерда Медінаселі, зі старовинного іспанського роду Ласерда, померла при пологах через п'ять годин після народження доньки. Багато хто вважає, що її рід був споріднений зі Святим Домініком. Батько Наталени – польський граф Адріан-Юрій Дунін-Борковський віддав доньку на виховання своїй матері. Сімнадцять років вони не бачились. Іспанська аристократка опинилася у селі Великі Борки на Волині, де нею опікувалася бабуся Теофіла з литовського роду Довмонтовичів.

Наталена прожила там лише п'ять років, проте наслухалася давніх українських казок і легенд, милувалася неповторними волинськими краєвидами, і це згодом віді́б'ється в її творчості.

Пізніше письменниця знову у юному віці повернулася в Україну, де навчалася музики у самого Миколи Лисенка. За цей час вона ще більше прийнялася духом України.

Після довгих подорожей Францією, Іспанією, Єгиптом, де займалася археологічними розкопками та почала писати, вона змушена була повернутися в Україну, пізніше пішла на війну, працювала у Червоному Хресті.

Після закінчення війни Наталена поїхала до Праги. Там зустрілася з Василем Королівом-Старим. Вони одружилися (отримала від нього зовсім не романтичну пропозицію: «Ані у вас, ані у мене немає нікого на світі. Чи не було б мудріше створити таку кооперативу з нас двох? Щоб допомагати одне одному нести тягар життя, який уже нам обом намуляв рамена...»), придбали скромний будиночок на околиці містечка Мелнік біля Праги.

У них було багато спільних інтересів – живопис, література, зацікавлення архітектурними пам'ятками. Королів-Старий шанував інтелектуальність Наталени, адже письменниця володіла багатьма мовами. Оцінивши літературний стиль Наталени, він починає вчити її «на українську письменницю». Наталена під впливом чоловіка «українізувалася», а коли їй запропонували роботу на кафедрі єгиптології в Паризькому університеті, відмовилася. «Щоб не роздвоюватись, бо рішуче вступила на шлях української письменницької творчості», – пояснювала письменниця.

Перше оповідання українською мовою «Гріх» було надруковано у віденському українському тижневику «Воля» 15 січня 1921 року.

Після чергового допиту Василь Королів-Старий у 1941 році помер.

Наталена Королева все подальше життя присвятила літературній праці. Останні роки життя письменниця жила самотня, всіма забута, заробляла на життя приватними уроками французької й іспанської мов. Працювала на невеликому підприємстві, де плела кошики, розсипала крупи у мішечки. Вона робила спроби зв'язатися з українськими виданнями, та все марно, хоча її твори мали позитивну критику багатьох літературознавців.

Померла письменниця 1 липня 1966 року. Життя, що нагадувало авантюрний роман, добігло кінця. Проте Наталена Королева встигла наповнити його добрими справами. Працювала у місцевій школі, виховала чеського хлопчика-сироту Войтеха. Похована на цвинтарі Святого Вацлава.

Кожен твір Наталени Королевої пронизаний струменем України, її ментальності й духовності. Це можна простежити на всіх рівнях: від зовнішнього насичення персонажами й образами, до найглибших пластів міфологем та архетипів, що знаходять своє виявлення у символах, сюжетних лініях і мотивах.

З найбільших заслуг Наталени Королевої є те, що вона, як і Леся Українка, Іван Франко, збагатила українське письменство «загальнонародськими сюжетами, виводячи тим самим на ширші, всесвітні обрії».

Про Наталену Королеву нині вже відомо багато, розшукані, вивчені й дбайливо складені до єдиного ланцюга небуденні й надзвичайно цікаві факти її біографії. При цьому, однак, є й низка нерозгаданих до кінця подій, які варті уваги та опрацювання, що і зумовлює актуальність цієї розвідки.

2. Трансформація історичних легенд у оновлений жанр літературної легенди в літературознавстві

Народна творчість як синтез переосмислення певної віхи дійсності у житті цілковито сприяє розкриттю змін народу у своєчасному подоланні бар'єру повновладдя з боку загарбників. Саме суспільно-політичні, релігійні та соціально-економічні фактори створили структуру змін у процесі історизму. Його виражальними ознаками стали фактичні норми, які відбувалися під час становлення української самобутності. Саме відродження національної культури етносу призвело до посилення в суспільстві загального інтересу до історії, яка в поодиноких випадках змальовувалась у співвідношенні до оповідного (першочергово легендарного) змісту, який своєчасно набував широкої трансформації образів, що відкрили сприятливі умови для розширення проблематики історико-фольклористичних досліджень.

Одним із найранніших та найпоширеніших жанрів фольклору була легенда.

Легенда (від лат. *legenda* – те, що слід прочитати) – це розповідь-спогад про що-небудь чудове або дивовижне. У середні віки так називали вилучення з житій, які належало читати в певні дні.

Це один із прозових жанрів фольклору, фантастичне оповідання про події, які могли бути в минулому. Найбільш поширені легенди про заснування міст, про видатних людей, святих подвижників⁶.

Легендою називають розповідь про незвичайну й захоплюючу подію, що належить до минулого і, як правило, прийшла з давнини. Виникла вона на початку нашої ери в Давньому Римі. Сам термін з'явився у католицькій писемності, де він вживався для позначення житійної літератури. Легенда в цьому значенні стала найпоширенішим жанром європейського середньовічного письменства починаючи з VI ст.

Пізніше легендами стали називати оповіді релігійного змісту з повчальною настановою, притчі про походження тварин і рослин. З таких легенд упорядковувалися численні збірники, їх сюжети передавалися віршами, використовувалися в шкільних релігійних виставах (містеріях, міракліях, мораліте). У західноєвропейських країнах особливої популярності в XIII–XV ст. набуло зібрання християнських легенд під назвою «Золота легенда» (*Legenda aurea*). Сюжети з цього збірника використовувалися в усіх родах літератури європейського Середньовіччя.

О. Дей у статті «Легенди та перекази» зазначав, що «...включення до історико-героїчних легенд атрибутів зі сфери надприродного віддавна відображало не стільки віру в ці надприродні сили, скільки мало на меті рельєфніше донести бажану творцям легенд тенденцію, відтінити історичні події і героїв засобами домислу, освітити їх сильним промінням фантазії»⁷.

Легенди стали суміжним доробком духовного надбання етносу. Історизм як основна проблема художнього змісту у зв'язках із навколишньою дійсністю ґрунтується на тяжінні до минулого. Важливим джерелом цього дослідження є праці таких авторитетних науковців М. Сімашкевича, В. Афанасьєва, Ю. Сіцінського, П. Чубинського, А. Афанасьєва-Чужбинського та інших поціновувачів українського фольклору, а також оновленого прозового літературного жанру – літературної легенди. Уже із початку написання «Києво-Печерського патерика» трапляється жанр літературної легенди.

⁶ Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф. Гетьманець. Харків : Веста: Видавництво «Ранок», 2003. 160 с.

⁷ Дей, О. Легенди та перекази / упоряд. та приміт. А.А. Іоаніді; вступ. ст. О.І. Дея. Київ : Наукова думка, 1985. С.13.

Історизм як основна проблема художнього змісту у зв'язках із навколишньою дійсністю ґрунтується на тяжінні до минулого.

До нас дійшли легенди, де героями виступають не воїни чи народні ватажки, а відомі письменники, архітектори церков, малярі. У фонді цього жанру наявна значна кількість мандрівних сюжетів та мотивів національного епосу інших народів. Відомі також оповіді про Г. Сковороду, Т. Шевченка, Д. Яворницького, які в уяві народу володіють не лише мудрістю, а й магичною силою.

Нерідко ці ж герої також використовували мотиви легенд у своїх творах: Т. Шевченко (поема «Марія»), І. Франко (поема «Мойсей»), Н. Королева («Легенди старокиївські») тощо⁸.

Перші записи народної неказкової прози знаходимо вже у літописах. Пізніше записи легенд і переказів подані у проповідницькій літературі XVII–XVIII. Так, у збірнику «Небо новое» І. Галятовського відтворені перекази про бурю на Чорному морі 1629 року і татарського хана Буняка.

Особливо цінні матеріали містять збірники «Галицько-руські народні легенди» та «Народні оповідання про опришків» Володимира Гнатюка⁹.

Літературна легенда – це зазвичай концептуальніший фольклорний матеріал. У ній зібрана і, як правило, строго підпорядкована авторська думка. Якщо народна легенда мінлива, рухлива і як цілісність проявляється в єдності своїх варіантів, то авторська одноваріантна. Найбільш «художній» з моментів її саморозкриття, до того ж розкриває і духовні можливості, і прагнення самого автора. При цьому нерідко відбувається жанровий синтез у сторону «міфологізму» – заглибленості і «деметафоризації» легендарних подій.

Зайнявши в деякому сенсі серединне положення в системі жанрів (на межі факту і вимислу, книжкової і усної традиції, народної і авторської творчості), легенда постає осередком різнохарактерних властивостей словесної творчості. Як автор працює в цьому жанрі, можна судити про особливості його художнього бачення, про особисто створену «авторську модель».

Легенда може бути використана жанрово-стильовою «істинністю», що вимагає від автора високої духовності і сили уяви, глибини думки і простоти мови. Це свого роду змагання з «народною мудрістю», спроба в одиничній творчості передбачити, як оформився б той чи інший

⁸ Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф. Гетьманець. Харків : Веста: Видавництво «Ранок», 2003. 160 с.

⁹ Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ : Довіра, 1993. 414 с.

матеріал, передаючи із вуст в уста, і водночас наділення його особистісним баченням, авторською інтерпретацією, що активно впливає на зміст.

У своєму первинному значенні – як пам'ять про минуле і як високий, узагальнюючий, оцінюючий погляд на сьогодення – легенди трапляються в основному в молодих літературах: у письменників Латинської Америки, Африки, а також у творчості радянських та українських письменників.

Незважаючи на те, що останнім часом стали з'являтися дослідження, присвячені жанру легенди, канон жанру практично не описаний і проблема віднесення тих чи інших текстів до жанру не вирішена. Тому ми звернемося до тих текстів, яким були надані заголовки або підзаголовки зі словом «легенда» самими авторами, тобто авторська інтенція щодо жанру найбільш проявлена. Серед таких текстів є прозові, поетичні та драматичні; очевидно, що канон жанру для них різниться.

Літературні легенди мають багато спільних рис. В основному це тексти невеликого обсягу; у багатьох з них є реальний або вигаданий підтекст, тобто затверджується вторинна природа тексту. Легенда оповідає про яку-небудь виключно важливу для персонажа подію, часто чудову, яка змінює систему його цінностей, перероджує його. Легенда звертається до універсальних законів буття; її події проєктуються на все людство і його історію. Проте, оскільки жанр легенди є досить «молодим», логічно говорити лише про формування канонів.

Безумовно, виділені варіації авторської легенди не є абсолютно автономними. Орієнтуючись на єдині жанрові зразки, вони демонструють єдині, типові для жанру закони; варіюється сфера їх побутування, особливості, стилістика.

Легендарний матеріал надзвичайно різноманітний. Умовно виділяють міфологічні, апокрифічні, історико-героїчні легенди.

Митці слова часто вдавалися до інтерпретації уже відомих переказів, міфів, легенд для реалізації свого художнього задуму.

Авторська інтерпретація, модель інтерпретації письменника оповідних джерел заглиблює читача у невідані світи, світи, які мусить побачити кожен реципієнт, побачивши щось своє. Поняття «авторська інтерпретаційна модель» сприймалось би як більш доречне для позначення форми існування твору в свідомості автора, розгорнутого розуміння власного твору, а явище, яке ми визначили за його допомогою логічніше було б назвати, наприклад, вектором розгортання авторської інтерпретаційної моделі твору, її програмою¹⁰.

¹⁰ Астрахан Н. Буття літературного твору: аналітичне та інтерпретаційне моделювання : монографія. Київ : Академвидав, 2014. 432 с.

Авторська інтерпретаційна модель акцентує зв'язок між трансформацією, що відбувається зі словом у процесі художньої творчості, та специфічними якостями літературного твору, які дають підстави розглядати його як нове слово¹¹.

Літературний текст пропонує не готове завершене зображення, а лише нарис образного уявлення, що потрібно розгорнути; контури, які слід конкретизувати і заповнити; сконцентрувати пластичну картину, створивши цілісний зоровий образ¹².

Про будь-який художній твір може бути стільки суджень, скільки читачів його прочитають. З огляду на специфіку художньої літератури, її сприйняття і розуміння, правомірно вдаватися до поняття «інтерпретація». Адже інтерпретація – не одномоментний акт, а послідовний та складний процес пізнання художнього твору¹³.

Літературна легенда як жанр – явище складне і багатогранне. Вона чи не найбільшою мірою зафіксувала весь обсяг світогляду народу, різноманітність його міфологічних, релігійних уявлень, морально-етичних, естетичних норм усіх історичних періодів. Увібравши риси ментальності та світогляду українців, вона дає можливість сягнути глибин далекого минулого наших предків, зрозуміти їхній спосіб мислення та світочуття, що є необхідним компонентом вивчення етногенезу через авторську інтерпретацію та світогляди письменників.

Тексти подібних творів завжди прозові та невеликі за обсягом, почасти зібрані у збірки чи цикли.

З одного боку, автори за основу, підґрунтя беруть сюжети відомих легенд різних тематичних груп, з іншого – вносять значні зміни для творення нових образів. Автор не тільки спирається на відомі тексти, але і показує своє ставлення до нього¹⁴.

Таким чином, наявність великої кількості ознак легенди у авторських текстах свідчить про ініціацію текстів до жанру літературної легенди у світових літературах, зокрема української.

Отже, жанр літературної легенди розглядається не лише як один із таксономічних приладів, а й як спосіб сприйняття, відтворення та моделювання реальності авторами. У такий спосіб жанр літературної легенди має когнітивний характер або підстави.

¹¹ Астрахан Н. Буття літературного твору: аналітичне та інтерпретаційне моделювання : монографія. Київ : Академвидав, 2014. 432 с.

¹² Лановик М. Теорія відносності художнього перекладу: літературознавчі проєкції. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. 420 с.

¹³ Білоус П.В. Інтерпретація літературного твору. Житомир : ЖДУ, 2012. 140 с.

¹⁴ Тулякова Н.А. Жанр легенды США XIX века: особенности развития. *Известия Росийского государственного университета им. А.И. Герцена*. 2010. № 134. С. 85.

3. Інтертекст як один з прийомів передачі історичної інформації, як маркер культурного коду, як множинність втілення суб'єкта

Проблема інтертекстуальності у світовому, зокрема європейському літературознавстві все більше актуалізується через стирання культурних, інформаційних та комунікативних кордонів. Окреслення інтертекстуального питання та пошук його термінологічного значення стає домінантним у постструктуралістичних та постмодерних літературознавчих теоріях.

Незважаючи на те, що термін «інтертекстуальність» доволі «молодий», його сутність має певну теоретичну основу, сформовану впродовж останніх десятиліть. У період постструктуралізму вчені прослідковують процес інтертекстуалізації художніх творів на кожному етапі розвитку літератури. На їхню думку, літературні епохи різняться способом міжтекстових відсилань. Антична література спиралася здебільшого на міфологічний світогляд та актуальні проблеми свого часу.

Для середньовічної інтертекстуальності, наприклад, характерна струнка ієрархія, серцевину якої становили біблійні ідеї, сюжети, стилістика, а навколо них концентрувалися місцеві та запозичені поганські міфи, фольклорні тексти й історичні перекази (яскравий приклад «Легенди старокиївські» Наталени Королевої). Причому інтертекстуальна інтерпретація цього періоду здійснюється на рівні мотиву та цитування¹⁵.

Саме поняття міжтекстових зв'язків («сходжень») як багатопланове явище, випередивши свою епоху, помітив у 1920 роках Б. Томашевський. Питання про вплив одних авторів на інших, на думку вченого, зводиться до пошуків у текстах запозичень і ремінісценцій. Він стверджував, що першорядним завданням літературознавства є розрізнення різнорідних текстових подібностей. Це, по-перше, свідома цитатація, натяк, покликання на творчість письменника, по-друге, несвідоме відтворення літературного шаблону, і по-третє, випадковий збіг. Без розмежувань такого роду, стверджував Б. Томашевський, паралелі мають характер сирого матеріалу, небезкорисного для досліджень, але такого, що мало говорить для «розуму і серця»¹⁶.

На думку К. Козицької, не виникає сумніву у тому, що в літературі ХХ століття багато творів, зовнішньо самостійних і завершених, не є художньо самодостатніми і по-справжньому можуть бути прочитані

¹⁵ Порівняльне літературознавство : підручник / В. Будний, М. Ільницький. Київ : «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.

¹⁶ Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика : учебное пособие. Москва : Аспект Пресс, 1999. 334 с.

лише у певному інтертекстуальному просторі. Врахування інтертекстуальних зв'язків, зіставлення актуального твору з творами попередніми та сучасними дає змогу повніше і глибше зрозуміти художнє повідомлення, запропонувати адекватну його інтерпретацію¹⁷.

Упродовж останніх десятиліть ХХ століття літературознавча наука переживала численні трансформації у теоретичних практиках. Епоха 1960-х років у світовій культурі задекларувала себе як постмодерна. Суперечливість та неоднозначність підходів до теоретичного обґрунтування та практичного застосування визначеного явища спровокували численні його потрактування та інтерпретації.

Н. Маньковська відзначає поглиблений інтерес до самопізнання і самоствердження особистості. Спостерігається не втрата цінностей, а їх заміна, переорієнтація стилю життя¹⁸.

Якщо говорити про інтертекстуальність постмодерного твору (на що, власне, і орієнтована концепція Ю. Крістєвої та Р. Барта), то «постмодерністська чуттєвість», поєднана з уявленнями про світ як про хаотичний, позбавлений цінності і смислу, котрий відкриває привабливу перспективу безкінечним мовним іграм: абсолютно вільному, розтабуйованому іронічному жонглюванню текстами, дискурсами, мовними кодами.

Саме тому у смислового співвідношенні «текст первинний, а твір – вторинний»¹⁹.

Текст, за Р. Бартом, – це море соціокультурних смислів, живильне середовище, тоді як твори всього лише складники тексту. Таким чином, йдеться про виокремлення поняття дискурсу, в якому, оскільки твори є неодмінним складником, вишукується логічний взаємозв'язок, заснований на певних позахудожніх, позалітературних текстових аспектах.

У постструктуралізмі проблематику інтертекстуальності було концептуально осмислено, систематизовано і створено для неї широке теоретичне підґрунтя. Замість уявлення про текст як автономну, організовану і внутрішньо ієрархізовану структуру, реконструкція і постмодерна теорія постулювали «смерть автора» і «вільну гру значень», шукаючи приховані суперечності тексту, котрий сам себе дезорганізує, демонструючи розрізнення і розпорошення сенсу,

¹⁷ Козицкая Е.А. Автоцитация и интертекстуальность (два стихотворения Б. Окуджавы). *Литературный текст: проблемы и методы исследования*. Вып. 4. Тверь, 1999. С. 120–126.

¹⁸ Маньковская Н.Б. Эстетика постмодернизма. Санкт-Петербург : Алетейя, 2000. 347 с.

¹⁹ Барт Р. *S/Z* / Пер. с фр. 2-е изд., испр. Под ред. Г.К. Косикова. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 232 с.

замінюючи усталене предметне відношення безкінечними міжтекстовими зв'язками (інтертекстуальністю)²⁰.

І. Арнольд визначає інтертекстуальність як внесення у текст інших текстів з іншим суб'єктом мови або їх фрагментів у вигляді виділених чи невиділених, переформованих чи незмінних цитат, алюзій, ремінісценцій²¹.

Ю. Крістева зосереджує увагу на концепції діалогізму М. Бахтіна. Кожен текст вибудований з мозаїки цитат, це засвоєння й переінакшення іншого тексту. Замість поняття «інтерсуб'єктивність» напрошується поняття «інтертекстуальність»; поетична мова прочитується як мова щонайменше подвійна²².

Вчена пише, що висловлювання («бахтінське слово») функціонує в двох напрямках: горизонтальному, визначеному законами контексту, та вертикальному, в якому воно співвідноситься з попереднім чи сучасним корпусом текстів. Інтертекстуальність у властивому значенні цього слова завжди має діалоговий характер. Міхал Гловінський вважає, що Ю. Крістева веде мову передусім про твердження, що не можна аналізувати структуру тексту, якщо не позиціонувати її в той чи інший спосіб щодо інших текстів²³.

Формою інтертекстуальності вважається також колаж, що являє собою твір, складений з різнорідних фрагментів інших текстів, справжніх або імітованих документів, алюзій, цитат тощо (наочний приклад «Легенди старокиївські» Наталени Королевої).

Інтертекстуальність – термін, що вживається для позначення спектра міжтекстових відношень і постулює, що будь-який текст завжди є складником широкого культурного тексту. Це явище співвідношення літературних творів за допомогою цитат, центонів, ремінісценцій, алюзії, пародій, плагіату, стилізації, пастишу, переспівів тощо. У своєму широкому розумінні інтертекстуальність охоплює не лише художні тексти, а й літературно-критичні, театральні вистави, музичні твори, твори образотворчого та кіномистецтва.

Інтертекстуальність – явище вже звичне як для художньої літератури, так і літературної теорії. Теорія інтертекстуальності

²⁰ Порівняльне літературознавство : підручник / В. Будний, М. Ільницький. Київ : «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.

²¹ Арнольд І.В. Стилистика современного английского языка: Стилистика декодирования. Москва, 1990. 296 с.

²² Мітосек З. Теорії літературних досліджень / Пер. з польської В. Гуменюка. Сімферополь : Таврія, 2005. 408 с.

²³ Гловінський М. Інтертекстуальність. Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / Упоряд. Б. Бакула. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 284–309.

пов'язана з певним відчуттям буття. Свідомість, що ототожнюється з текстом, а також історія і суспільство, котрі читаються як текст, привели до остаточного висновку, що все є текстом: і література, і культура, і сама людина. Тому культура людства сприймається як єдиний інтертекст, що є передтекстом будь-якого тексту.

Інтертекстуальність – особливий тип оповідальної техніки, мета якої – створення «фрагментованого» дискурсу, фрагментованої оповіді, де на перше місце виходить не раціональна, логічно оформлена філософська рефлексія, а глибоко емоційна, внутрішньо відчута реакція сучасної людини на довколишній світ. За цією точкою зору текст являє собою не лінійний ланцюг слів, а багатовимірний простір, де поєднуються і суперечать один одному різні види письма, жоден з яких не є першочерговим; текст складений з цитат, які посилаються до тисяч культурних джерел.

Р. Барт писав: «Кожен текст є інтертекстом; інші тексти існують у ньому на різних рівнях у більш-менш пізнавальних формах: тексти попередньої культури і тексти існуючої культури. Кожен текст являє собою нову тканину, зіткану з попередніх цитат»²⁴.

Справді, крізь призму інтертекстуальності світ постає, мов великий текст, у якому все колись було сказано, а нове можливе тільки за принципом калейдоскопу: змішування певних елементів дає нові комбінації.

До інтертекстуальних масштабних вкраплень вдалася для творення своїх художніх літературних світів Наталена Королева.

Наталена Королева – видатне явище в історії української літератури. Вона внесла в українську прозу нові теми з античного і європейського світів, успішно продовживши традиції Лесі Українки.

Опрацьовуючи історичні та біблійні теми, письменниця свідомо обходила теми української історії, але намагалася бодай якимись невидимими гранями пов'язати світ стародавніх Скіфії, Русі та України зі світом античності та середньовіччя²⁵.

Для цього авторка використовувала у своїх інтерпретаціях міфологічні, біблійні та літературні джерела, створюючи свою інтерпретаційну модель, даючи реципієнтам відчути, уявити, поринути у щось своє.

Адже літературний твір тільки тоді виконує своє функціональне призначення, коли входить у свідомість, уяву та емоційну сферу іншого. Тоді відбувається його «присвоєння», якому передусь

²⁴ Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов. Москва, 2001.

²⁵ Мишанич О. Повернення. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

своєрідний процес, що складається зі сприймання, розуміння та інтерпретації. Відома схема «автор – твір – читач» може бути реалізованою у завершеному вигляді за умови практичного осягнення і витлумачення змісту твору, переданого у певній художній формі²⁶.

Наталена Королева добре знає і відчуває середньовічну духовність, вміло й переконливо проводить середньовічну «філософію історії», за якою все на землі впорядковано за єдиним законом: у людині борються два начала – добра і зла, а людині дано добро волю між ними²⁷.

Для творення своїх геніальних художніх текстів авторка не нехувала використанням давньої української літератури, античних філософів, Біблії, житейських апокрифічних текстів та текстів античних міфів.

Працюючи над своїми текстами, письменниця збирила і творчо осмислила величезний історичний і легендарно-міфологічний матеріал, інтерпретувавши його у свій «мікрокосмос», «дивосвіт» (О. Мишанич), «авторську модель» (Н. Астрахан)²⁸.

4. Інтертекстуальність – провідний принцип художньої організації інтерпретаційного тексту у збірці оповідань «Легенди старокиївські» Наталени Королевої (міфологічні та літературні джерела)

Збірка «Легенди старокиївські» – це 25 легенд-оповідань, написання яких було завершено на початку 40-х років минулого століття. Зовні «Легенди старокиївські» можна поділити на три тематичні цикли: легенди скіфські, легенди княжої Русі і легенди, пов'язані з Києво-Печерським патериком. Більшість їх сюжетів – відома («Аскольдова могила», «Перунове прокляття», «Стугна», «Кирило Кожум'яка», легенди про Феодосія Печерського, художника Аліпія тощо), взята із староруського житія. Проходять через них герої біблійної та античної міфології, скандинавських саг, дії яких так чи інакше пов'язані з Києвом і Подніпров'ям. Лише дві останні легенди – «Явлена вода» і «Хрещеник Попа Івана» – тематично відступають від усього циклу, відтворюють події дещо пізніших часів. У першій з них опрацьовано легенду про Самсонову криницю у Києві, яку письменниця пов'язала із легендою свого роду де Лячерда. Назва Самсонової криниці з цілющою водою виводиться у ній не від біблійного Самсона, а від хлопчика

²⁶ Білоус П.В. Інтерпретація літературного твору. Житомир : ЖДУ, 2012. 140 с.

²⁷ Мишанич О. Повернення. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

²⁸ Антофійчук Володимир. Євангельський контекст у творчості Наталени Королевої. *Слово і час*. № 8, 2000. С. 36–45.

Самуся, внука городника діда Семена, що власними руками викопав ту криницю.

У цих легендах багато поезії, чистої і ніжної любові до людей праці. В окремих легендах у формі художньої розповіді Наталена Королева ставить і розкриває наукові гіпотези, які знаходять підтвердження в наш час.

У легенді «Аскольдова могила» проведена думка про перше хрещення Русі за часів князювання Аскольда в Києві. На її думку, Аскольда вбили не варяги, а місцеві прихильники язичництва і лише у 1113 році, коли у Києві княжив Мстислав Володимирович, на Аскольдовій могилі була збудована Свято-Миколаївська церква. Гіпотеза про перше хрещення Русі підтверджена і науково обґрунтована в літературі, що з'явилася до 1000-ліття християнства на Русі, зокрема у монографії М. Брайчевського «Утвердження християнства на Русі».

Хто нині скаже, скільки правди у стародавній легенді, що Олена, мати візантійського імператора Константина, теж народилася на скіфській землі, що саме в її честь київська княгиня Ольга після хрещення прийняла хресне ім'я Олена. Багато цікавих фактів нашої прадавньої історії видобула письменниця з легендарних, археологічних і літописних джерел, опрацювала їх на стику зі старогрецькими, візантійськими і скандинавськими джерелами, створивши колоритну мозаїку присутності Скіфії, Давньої Русі і України в загальноєвропейському історичному і культурному процесі. Вона мала на це повне право і як вчений археолог і історик, і як художник слова.

Кожен твір Наталени Королевої, зокрема збірка «Легенди старокиївські», пронизаний струменем України, її ментальності й духовності. Це можна простежити на всіх рівнях: від зовнішнього насичення персонажами і виразами до найглибших пластів міфологем та архетипів, що знаходять своє виявлення у символах, сюжетних лініях і мотивах.

Наталена Королева обновила деякі прозові жанри в українській літературі: довела до класичної віртуозності жанр історичної повісті, розкувала жанр літературної легенди²⁹.

Не оминула авторка і фольклорні джерела для створення своїх оповідань циклу «Легенди старокиївські». Зокрема, це стосується оповідання «Кирило Кожум'яка».

«Казка – вигадка, та в ній – у шкаралупі золотій – зерня сховане смачне. Хто дістане, той почне думу думать про життя, збудить у серці

²⁹ Мишанич О. Повернення. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

почуття, мов торкнеться до вогню – вийде сміло на борню за добро і проти зла! В казці сила немала» (Валентин Бичко).

У формі художньої розповіді Наталена Королева ставить і розкриває наукові гіпотези, які знаходять підтвердження в наш час. Зокрема, з інтерпретації казки про Кирила Кожум'яку підтверджується і гіпотеза щодо назви мікрорайону сучасного Києва – Воздвиженки, біля Андріївського узвозу (Гончарі-Кожум'яки).

Сюжет фольклорної казки про Кирила Кожум'яку і однойменне оповідання авторки не відрізняються.

В основу сюжету покладена розповідь про відважного Кирила, який займався одним із поширених народних ремесл.

Письменниця вдалася до більш глибокого уточнення головних героїв та історичного проміжку описуваних подій. У народному варіанті власні назви не згадуються, крім назви міста.

Звертаючись до збірки, можна віднайти не одну агіографічну оповідь. До легенд житійного типу, або агіографічних, із збірки «Легенди старокиївські» належать такі оповідання: «Гостина», «Похорон», «Біси», «З повістей врем'яних літ»³⁰.

Головна, улюблена тема письменниці – це витоки християнства («Володимирове срібло», «Гостинна», «Нерушима стіна», «Три Марії», «Біси», «На Ярославовому дворі», «Аскольдова могила»), тому велику частину збірки «Легенди старокиївські» становлять старослов'янські оповіді, біблійне письмо, а також інтертекстуальними вкрапленнями для письменниці послуговували апокрифічні сказання, «Києво-Печерський патерик» та «Повість минулих літ». Зокрема, відходження від язичницького світобачення – «Перунове прокляття».

Окрему тематичну групу оповідань циклу «Легенди старокиївські» становлять скитські оповідання. Скіфи як народ завжди привертали неабияку увагу вчених, істориків, археологів. До чого б не торкалися наукові думки стосовно скіфів – все було цікавим та неординарним. А головне – вагомим для аналізу розвитку цивілізації багатьох сучасних держав, якою не є винятком і Україна.

До таких учених належить і неординарна постать Наталени Королевої.

Недаремно авторка обрала матеріал для своїх літературних шукань саме скіфів, це пов'язано не тільки територіальною приналежністю, а й витривалістю, мужністю та хоробрістю.

Зокрема, у оповіданнях Наталени Королевої «Опойний дим», «Таврійська бай», «Володимирове срібло», «Мелюзина», «Нерушима

³⁰ Наталена Королева. Легенди старокиївські / Ред. Н.В. Сойко. Київ : Школа, 2006. 256 с.

стіна», «На Делосі», «Скитський скарб» головним персонажем є жрець або божество, яке допомагає героям у їхніх роздумах та діях. Основою є віра у надприродні сили – таємні й могутні, що правлять світом.

Завжди у своїх легендах Наталена Королева до найменшого описувала лаштунки скитів, їх грізний вигляд та бойовий характер. Символом скитів для них був їхній кінь: «Молодий скит не знаходив на собі жодної рани й не відчував найменшої болісті в тілі... Чув, як обкипає серце, але не міг з'ясувати ступеня й характеру своєї досади (пізніше виявилось поранення коня)» («Опойний дим»).

«Для української інтерпретації я була лише «лукава полька» або «погана ляшка», – говорила авторка. В Україні вона знаходила сліди античної культури і це її особливо приваблювало. «Україна ж є для мене куточком грецької Аркадії»³¹.

Авторку надихало бажання поринути у світ прекрасного, фантазії, уникнення реалій жорстокості.

ВИСНОВКИ

Для Наталени Королевої інтертекст є ключовим прийомом створення власного інтерпретаційного «дивосвіту», зокрема, у збірці оповідань «Легенди старокіївські».

У центрі її уваги – людина, її духовний світ. Герої творів письменниці – люди непересічні, біблійні, античні і міфологічні постаті, лицарі, винахідники, яких об'єднує жадоба знань, пошук істин, утверджень високих ідеалів загального добра, братерства і любові.

Письменниця ніколи не зверталася до селянського життя, бо не знала його, зате з незмірною глибиною показала душу найдавніших біблійних та античних часів, провівши крізь нетрі середньовіччя і до наших днів»³².

Авторка у своїй прозі показувала, якою безсилою може бути людина, навіть незважаючи на її соціальний статус та походження.

За допомогою інтертексту добре знала і відчувала те, що сама інтерпретувала, передаючи дух змальовуваної епохи від найдавніших часів до сьогодення.

Недаремно у річищі своїх археологічних та історичних зацікавлень Наталена Королева зверталась до жанру легенди, використовуючи міфологічні та літературні джерела, свідомо обходила реальні події, інтерпретувавши їх у власні «дивосвіти».

³¹ Мишанич О. Повернення. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

³² Там само.

Саме легенди – перехресні мотиви різних культур, різних світоглядів.

Письменниця пересадила цілу китицю квітів з античного світу на ґрунт східнослов'янський.

Саме у пролозі це пояснює реципієнтам сама авторка: «Не треба в них шукати строгої науковості: це бо не вислід розшуків, дослідів, розвідок, студій. Це лише квітки, виплекані двома невтомними садівниками. Мрія – наймення одної, друга ж зветься – Любов».

А розуміння твору як вузлика через принцип інтертекстуальності у всесвітній мережі тексту має довготривалу передісторію в літературознавчій думці.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються актуальні питання інтертекстуальності як ключового прийому створення «авторської моделі». Окреслені сучасні погляди науковців щодо цього явища в літературознавчій науці (розглянуті погляди вітчизняних та зарубіжних світил). Розкриті суть інтертексту, джерела ремінісценцій та інтерпретації та введення їх у власне літературне тло авторами задля реалізації своїх ідей та поглядів.

Це дослідження акцентує увагу на колоритній і майже не вивченій постаті письменників української діаспори (за деякими поглядами) Наталени Королеві, на її легендарній збірці оповідань «Легенди старокиївські».

Аналізується її майстерність та віртуозне використання літературних та міфологічних джерел різних хронометричних меж і культур та синтез їх у одне ціле для ініціації українського народу та України як самобутньої високорозвиненої країни світу.

За допомогою інтертекстуальних зв'язків або прийомів «текст у тексті» висвітлено раціональність поглядів авторки, що українська література може вважатися однією з провідних літератур Європи та світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антофійчук Володимир. Євангельський контекст у творчості Наталени Королевої. *Слово і час*. № 8, 2000. С. 36–45.

2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка: Стилистика декодирования. Москва, 1990. 296 с.

3. Астрахан Н. Буття літературного твору: аналітичне та інтерпретаційне моделювання : монографія. Київ : Академвидав, 2014. 432 с.

4. Барт Р. S/Z / Пер. с фр. 2-е изд., испр. Под ред. Г. Косикова. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 232 с.

5. Білоус П.В. Інтерпретація літературного твору. Житомир : ЖДУ, 2012. 140 с.

6. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ : Довіра, 1993. 414 с.

7. Гловінський М. Інтертекстуальність. Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / Упоряд. Б. Бакула. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 284–309.

8. Голубовська І. Виплекані мрією і любов'ю. *Слово і час*. № 11, 2002. С. 41–45.

9. Губарев В. Історія України. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2005. 624 с.

10. Дей, О. Легенди та перекази / упоряд. та приміт. А.А. Іоаніді; вступ. ст. О.І. Дея. Київ : Наукова думка, 1985. С. 13.

11. Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов. Москва, 2001.

12. Козицкая Е.А. Автоцитация и интертекстуальность (два стихотворения Б. Окуджавы) *Литературный текст: проблемы и методы исследования*. Вып. 4. Тверь, 1999. С. 120–126.

13. Королева Н. Предок: Історичні повісті. Легенди старокиївські / Упорядн., автор післямови та приміток О.В. Мишанич. Київ, 1991. 334 с.

14. Кун М. Легенди і міфи Стародавньої Греції. 4-е видання / Худ. оформл. В.І. Баріби. Тернопіль : АТ «Гарнекс», за участю МП «Мальви», 1993. 416 с.

15. Лановик М. Теорія відносності художнього перекладу: літературознавчі проєкції. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. 420 с.

16. Літературні силуети. Ковалів Юрій. *Слово і час*, 2019. № 2. С. 69.

17. Маньковская Н.Б. Эстетика постмодернизма. Санкт-Петербург : Алетей, 2000. 347 с.

18. Мишанич О. Дивосвіти Наталени Королевої / Королева Н. Предок. Київ, 1991.

19. Мишанич О. Повернення. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

20. Мишанич О. Українське слово. Т. 1. Київ, 1994.

21. Мітосек З. Теорії літературних досліджень / Пер. з польської В. Гуменюка. Сімферополь : Таврія, 2005. 408 с.

22. Наталена Королева. Легенди старокиївські / Ред. Н.В. Сойко. Київ : Школа, 2006. 256 с.

23. Повість врем'яних літ / Худ.-оформлювач А.С. Ленчик. Харків : Фоліо, 2005. 317 с.

24. Порівняльне літературознавство : підручник / В. Будний, М. Ільницький. Київ : «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.

25. Рюриковичи и Романовы: князья, цари, императоры / сост. И. Левашова. Донецк : ООО «Глория Трейд», 2012. 384 с.

26. Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф. Гетьманець. Харків : Веста: Видавництво «Ранок», 2003. 160 с.

27. Тулякова Н.А. Жанр легенды США XIX века: особенности развития. *Известия Российского государственного университета им. А.И. Герцена*. 2010. № 134. С. 85.

28. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика : учебное пособие. Москва : Аспект Пресс, 1999. 334 с.

Information about the author:

Kovalchuk Yu. A.,

Postgraduate Student of the Department
of Ukrainian Literary Studies and Comparatives
Zhytomyr Ivan Franko State University
40, Velyka Berdychivska str., Zhytomyr, 10008, Ukraine